

конкретно-ситуаційний стиль мислення та рівень поновлювальної ригідності;

4) у 4 учнів переважає наглядна форма мислення над логічною, конкретно-ситуаційний стиль мислення, мислення має рівень поновлювальної ригідності

5) у 5 учнів переважає наглядна форма мислення над логічною, конкретно-ситуаційний стиль мислення, мислення має рівень стійкої ригідності.

- у 5-б класі:

1) у 4 учнів переважає логічна форма мислення, абстрактно-логічний стиль мислення та мимовільна гнучкість;

2) у 4 учнів переважає логічна форма мислення, абстрактно-логічний стиль мислення та викликана гнучкість;

3) у 6 учнів переважає логічна форма мислення, конкретно-ситуаційний стиль мислення та рівень поновлювальної ригідності;

4) у 6 учнів переважає наглядна форма мислення

ЛІТЕРАТУРА

1. *Брушлинский А.В.* Психология мышления и проблемное обучение / А.В. Брушлинский. – М.: Знание, 1983.

2. *Дьюи Дж.* Психология и педагогика мышления / Дьюи Дж. – М.: Просвещение, 1999.

3. *Гильбух Ю.З.* Темперамент и познавательные способности школьника / Ю.З. Гильбух. – К.: Ин-т

над логічною, конкретно-ситуаційний стиль мислення, мислення має рівень поновлювальної ригідності

5) у 7 учнів переважає наглядна форма мислення над логічною, конкретно-ситуаційний стиль мислення, мислення має рівень стійкої ригідності.

- у 5-в класі результати не змінились.

Порівнявши результати на початку та в кінці року, ми побачимо, що у 5-а та 5-б класі результати покращились, а в 5-в класі залишились незмінними.

Таким чином, проведене дослідження дає підстави стверджувати, що застосування задач з декількома варіантами розв'язання на уроках математики позитивно впливає як на логічне, так і на творче мислення учнів. Тобто, наше припущення (гіпотеза) підтвердилося.

У 2010 році ми продовжили застосовувати багатоваріантні текстові задачі на уроках математики в експериментальних класах, і вважаємо, що результати мають ще більше покращитися.

психологии АПН Украины, 1993.

4. *Матюшкин А.М.* Проблемные ситуации в мышлении и обучении / А.М. Матюшкин. – М.: Педагогика, 1972.

5. *Новые тесты IQ* / Сост. М.А. Кошелева. – Ростов н/Д: Феникс, 2003.

Подано до редакції 24.10.12

УДК: 159.1

М. В. Цимбал (Україна, м. Чернівці)

ОСОБЛИВОСТІ ТА СПЕЦИФІКА ПОМИЛОК ПРИ РОЗВ'ЯЗАННІ ТВОРЧИХ ЕКОНОМІЧНИХ ЗАДАЧ СТУДЕНТАМИ-ФІНАНСИСТАМИ

У статті акцентується увага на недостатньому рівні психологічних досліджень сутності помилок мисленнєвого процесу. Проведено класифікацію помилок, що виникають при розв'язанні творчих економічних задач. Аналізуються їх першопричини та рівні.

Ключові слова: економічне мислення, творчі економічні задачі, помилки пошукового процесу.

Актуальність дослідження. Перетворення в економічній та соціальній сферах нашого життя вимагають нових підходів до розбудови всієї системи освіти і висувають на перший план завдання розробки нового змісту освіти і нових технологій навчання, які забезпечували б високоякісну підготовку професійних кадрів, зокрема з економіки.

Важливим засобом спрямованості навчання економіки є розв'язування задач економічного змісту. Ці задачі відображають реальні економічні ситуації, а їх розв'язання сприяє ознайомленню студентів з економічними поняттями і причинно-наслідковими зв'язками між ними, виробленню вмінь будувати та досліджувати економічні моделі професійних ситуацій.

Творчі економічні задачі — потужний засіб розвитку економічного стилю мислення, економічної сві-

домості, вироблення економічної грамотності. Поряд з цим, розв'язування задач сприяє виробленню економічної культури студентів, оскільки дає змогу проілюструвати процес застосування економіки до розв'язання будь-яких задач, що виникають на практиці.

Постановка проблеми. Аналіз літературних джерел засвідчив, що проблему економічного мислення у вітчизняній психології тлумачать насамперед з позицій загальної теорії мислення (К.О. Абульханова-Славська, А.В. Брушлинський, Л.С. Виготський, П.Я. Гальперін, В.В. Давидов, Г.С.Костюк, А.Б. Коваленко, О.М. Леонтьєв, О.Р. Лурія, С.Д. Максименко, О.М.Матюшкін, В.О. Моляко, Я.О. Пономарьов, С.Л. Рубінштейн, Б.М. Теплов, О.К.Тихомиров та ін.), у зарубіжній психології — Г. Айзенк, Д. Векслер, Ф. Верном, Ж. Піаже, Ч. Спірмен, Р. Стернберг, Л.Терстоун та ін.

Дослідження сутності економічного мислення та закономірностей його функціонування отримало розвиток у роботах Л.І. Абалкіна, Н.І. Горлача, М.Л. Малишева, А.С. Нісімчука, В.Д. Попова, І.О. Смолюка, К.А. Улибіна, А.К. Уледова, В.П. Фофанова, Б.П. Шем'якіна, О.Т. Шпак.

За визначенням В.В. Спасеннікова, економічне мислення є системою поглядів людини на закономірності економічного розвитку, сутність економічних явищ і процесів та причини їх виникнення. Таке мислення є структурним елементом людського мислення загалом [15, с.111].

Окремі аспекти добору задач економічного змісту, вимог до розв'язання, вироблення вмінь розв'язувати задачі досліджували В.П. Берман, Ш.А. Музенітов, О.С. Симонов, Л.О. Соколенко, І.Г. Стрельченко, М.О. Терешин, І.М. Шапіро та ін.

Узагальнення цих та інших праць дало змогу з'ясувати, що під поняттям "економічне мислення" в су-

часній психології можна розуміти процес осмислення економічних явищ, їх пізнання, зіставлення економічних категорій і теорій з реальністю, відповідне орієнтування в економічній дійсності. При цьому рішення задач або подолання проблемних ситуацій є основною функцією економічного мислення.

Беручи до уваги наявні підходи й принципи дослідження економічного мислення в навчально-професійній діяльності студентів, зокрема, діяльничого підходу (О.М. Леонтьєв, С.Л. Рубінштейн та інші), принципу детермінізму (К.О. Абульханова-Славська, А.В. Брушлінський та інші), принципу системності (Б.Ф. Ломов, К. Марков та інші), особливостей розвитку (Б.Г. Ананьєв, Л.І. Анциферова, С.Д. Максименко та інші), принципу функціональності (М.В. Самоукін, В.Д. Шадриков та інші), нами була виділена система взаємопов'язаних структурних компонентів економічного мислення: операційний, когнітивний, регулятивно-особистісний (див. Рис. 1).

Рис. 1 Структурні компоненти економічного мислення

Так, **операційний компонент** економічного мислення в цій системі розглянуто як комплекс сенсорно-перцептивних і психомоторних дій та операцій, що інтегровані з розумовими операціями й виконують гностичні функції. Він відповідає за реалізацію різних

за рівнем складності предметних та виконавчих дій (візуальний аналіз, синтез, здібність до виділення значущих елементів візуальної структури, візуальна генералізація, візуальна трансформація, візуальне абстрагування тощо), не може здійснюватися на основі

стандартних прийомів, а потребує від студента побудови нових дій, відповідно до змінених умов і засобів, творчого характеру в прийнятті рішень.

Когнітивний компонент економічного мислення в цьому процесі відображає комплекс теоретичних і практичних знань, своєрідну готовність до їх як найшвидшого використання, тобто певну аналітико-синтетичну здібність та високу продуктивність мислення.

Регулятивно-особистісний компонент економічного мислення в запропонованому нами підході характеризує комплекс властивостей, які мобілізують пізнавальну ефективність у процесі рішення тих чи інших задач. До останніх можна віднести як суто інтелектуальні властивості (критичність, гнучкість та інші), так і емоційну стійкість (особистісну властивість тощо).

І все ж проблема навчання студентів розв'язувати завдання економічного змісту при вивченні економіки в університетах економічного профілю залишається недостатньо розробленою. Таким чином, важливість теоретичного і практичного розв'язання проблеми формування економічного мислення, розкриття специфіки і змісту помилок при розв'язанні професійних задач, її недостатня вивченість, визначили тему дослідження й обумовили її актуальність.

Мета дослідження: полягає в теоретичному аналізі та експериментальному вивченні функціонування економічного мислення при розв'язанні творчих економічних задач; в обґрунтуванні та класифікації допущених помилок.

Мисленнєвий процес — це складне для визначення поняття. Не вдаючись у глибокий аналіз існуючих точок зору щодо його визначення, констатуємо той факт, що сучасна українська школа психології творчості В.О. Моляко визначає його як процес вирішення нової з суб'єктивної точки зору задачі [10]. Творить і видатний винахідник, створюючи новий пристрій, якого не існувало, і винахідник "початківець", що створив прилад, який вже був створений до нього, але йому не відомий, і студент, що оригінально розв'язав задачу. Виходячи з цього будь-яку мисленнєву діяльність можна назвати більш чи менш творчою.

Мислення людини не лише відображає світ, але й творить його, воно необхідне для пізнання існуючої реальності і для створення чогось нового, раніше невідомого. Саме тому, теоретичним підґрунтям нашого дослідження є розроблена С.Л. Рубінштейном, О.М. Леонтьєвим теорія діяльності, за якою будь-який мисленнєвий процес — це процес розв'язання задачі [7, 15].

З цієї точки зору цікавою є позиція Я.О. Пономарьова: "Мислення завжди виникає в ситуаціях задач, для розв'язання яких у суб'єкта немає готових засобів. Його мета - пошук зміни умов ситуації для задоволення власної потреби" [12]. У результаті аналізу проблемної ситуації виникає задача — мета, поставлена в певних умовах. Виникнення професійної задачі означає, що студентові вдалося хоча б попередньо й приблизно виділити відоме й невідоме [3, с.116-129]. Продуктивність розв'язання професійної задачі залежить від подолан-

ня суб'єктом смислової перешкоди, що утворюється умовою [10]. Я.О.Пономарьов зазначає, що спочатку задача розуміється нам у найзагальнішому вигляді, як стан неорганізованості взаємодіючих компонентів. Процес розв'язання задачі при такому її розумінні відповідає ходу до організації системи [11].

Методами дослідження даної проблеми є теоретичні: теоретичний аналіз психологічної наукової літератури з досліджуваної проблеми, класифікація, систематизація та узагальнення отриманої інформації; емпіричні методи: статистичні і графічні методи обробки експериментальних даних, діаграми, якісна і кількісна обробка даних.

Важливим засобом практичної спрямованості навчання економіки є розв'язування задач економічного змісту. Ці задачі відображають реальні економічні ситуації, а їх розв'язання сприяє ознайомленню студентів з економічними поняттями і причинно-наслідковими зв'язками між ними (на рівні уявлення, засвоєння чи закріплення), психологічними моделями в економіці, виробленню вмінь будувати та досліджувати економічні моделі професійних ситуацій, застосовувати психологічні методи і закономірності в економіці сучасного виробництва, в конкретних економічних та виробничих процесах.

Завдання економічного змісту — розвиток економічного стилю мислення, економічного виховання, вироблення економічної грамотності. Поряд з цим, розв'язування задач сприяє виробленню економічної культури студентів, оскільки дає змогу проілюструвати процес застосування економіки до розв'язування будь-яких задач, що виникають на практиці (формалізація, розв'язання задачі всередині побудованої моделі, інтерпретація).

Для більшої результативності аналізу помилок творчого економічного мислення проведемо насамперед деяку їх класифікацію.

Емоційний стан. Роздратування будь-чим перед розв'язанням задачі, негативне ставлення до конкретної задачі, заважає концентрації уваги і приводить до хибних висновків.

Асоціативний вплив. Як відомо, якщо дві події відбуваються близько в часі чи просторі, то на основі сформованого зв'язку у людському розумі, при настанні однієї з них, людина очікує другої. Так і при розв'язуванні економічних задач: якщо із суб'єктивної точки зору конкретна задача, чи її частина, видається подібною до відомої, то той хто розв'язує, переносить, елементи відомої задачі на нову, не помічаючи суттєвої відмінності між ними.

Неякісна аналогія. Використання аналогії — одна з основних навичок мислення, основа розуміння будь-чого. Однак, аналогії можуть бути невірні використані (наприклад, лише за зовнішніми ознаками, без вникання в сутність і перенесення відомого в нові умови за неістотними параметрами).

Хибна причина. Це висновок про причинний зв'язок між двома економічними твердженнями, який зроблено на основі лише слідування одного з них за іншим, або їх одночасного існування.

Послаблення протиріччя. Деколи при розв'язанні економічної задачі, студенти допускають її спрощення: розв'язують не у загальному вигляді, а надаючи невідомим конкретного значення. Тобто мова йде про ту ситуацію, коли отриманий результат супроводжується суб'єктивним переконанням в достовірності знайденого розв'язку даної задачі, а хибність висновків і посилань не зауважена.

Приховування інформації. Трапляються випадки, коли студенти, розв'язуючи економічні задачі, свідомо ігнорують деяку інформацію, що входить у зміст задачі. Власне мова йде не про ті випадки, коли дещо не помічалось, а про свідоме підтасування нової задачної ситуації під існуюче стандартне рішення.

Звернення до традиції. При розв'язанні економічних задач, часто хибні висновки ґрунтуються на використанні аналога за принципом: "Ми так завжди робили". В цьому випадку зауважені нюанси задачі не виявляються. Вони ретушуються основними орієнтирами задачі і провокують виникнення висновків без врахувань таких нюансів.

Результати дослідження. Наше дослідження проводилося на базі приватного вищого навчального закладу "Буковинський університет" (м. Чернівці) на факультеті економіки. До участі в експерименті було залучено 130 студентів третього, четвертого, п'ятого курсів спеціальності "Фінанси" та "Облік і аудит". Дослідження складалося з двох етапів: перший етап – класифікація помилок, з'ясування рівнів їх допущення при розв'язанні творчих економічних задач; другий етап – виявлення динаміки зміни показників допущених помилок майбутніми фінансистами при переході на старші курси.

Дослідно-експериментальна частина дослідження складалася із розв'язання завдань економічного змісту. Студентам пропонувалось розв'язати дві економічні задачі на основі використання основних базових понять дисципліни "Економіка підприємства". Більшість професійних задач, які розв'язує майбутній економіст, мають особливості загальної специфіки економічного мислення. Це насамперед – проблемні ситуації, що виникають, як правило, несподівано. Водночас вони становлять частину практичної діяльності, їх вирішення професійно необхідне.

Одним із важливих питань у дослідженні економічного мислення студентів є вибір показників і рівнів його сформованості. Отже, які показники сформованості економічного мислення ми виділили: засвоєння професійно-економічних знань і оволодіння відповідними вміннями і навичками; логічність мислення; формування ціннісної орієнтації на професійно-економічну діяльність; здатність до творчого розв'язання професійних задач.

Ці показники економічного мислення при розв'язанні майбутніми економістами професійних задач виявляються на трьох рівнях: високому, середньому та низькому.

Високий рівень передбачає ініціативність, високу пізнавальну активність, правильність і творчий пі-

хід до розв'язування творчих економічних задач; наявність у студентів різнопланових і міцних знань, вмінь і навичок; стійку потребу у логічності мислення та гнучкості розумових схем. Такі студенти-фінансисти прагнуть до самостійного пошуку розв'язання завдань, розширюють свій кругозір. Характеризуються адекватною самооцінкою.

Середній рівень — характеризується наявністю у студентів певних теоретичних знань, вмінь прогнозувати, відмовлятися від шаблонних розв'язків; переважно поверхневою самооцінкою і самоаналізом; усвідомлення майбутніми фінансистами вимог, необхідних для оволодіння знаннями, вміннями та навичками, що дозволяють аналізувати й розв'язувати творчі економічні задачі. Студенти переважно позитивно ставляться до творчих завдань, усвідомлюють необхідність їх розв'язування як один із важливих напрямків професійної діяльності; спроможні передбачати ймовірні розв'язки та шляхи виходу з проблемних ситуацій, що виникають під час розв'язування завдань, проте вони ще не достатньо активні і самостійні в своїх діях.

Низький рівень характеризується байдужістю до розв'язання творчих економічних задач; низьким інтересом до поставленої мети; наявністю обмеженого кола професійних знань, вмінь і навичок, що дозволяють приймати тільки стандартні розв'язки; відсутністю критичної самооцінки результатів власної діяльності.

Таким чином, використання названих рівнів дозволяє характеризувати міру сформованості економічного мислення майбутніх економістів під час розв'язання професійних задач. Усі ці описані рівні відбивають найважливіші ознаки розумової і пізнавальної діяльності майбутнього фінансиста: раціональність дій, самостійність, гнучкість розумових схем, спрямованість на розв'язання професійних задач, творчість.

Розглянемо динаміку зміни показників допущених помилок при розв'язанні економічних задач студентами-фінансистами, яка відображена у діаграмі 1.

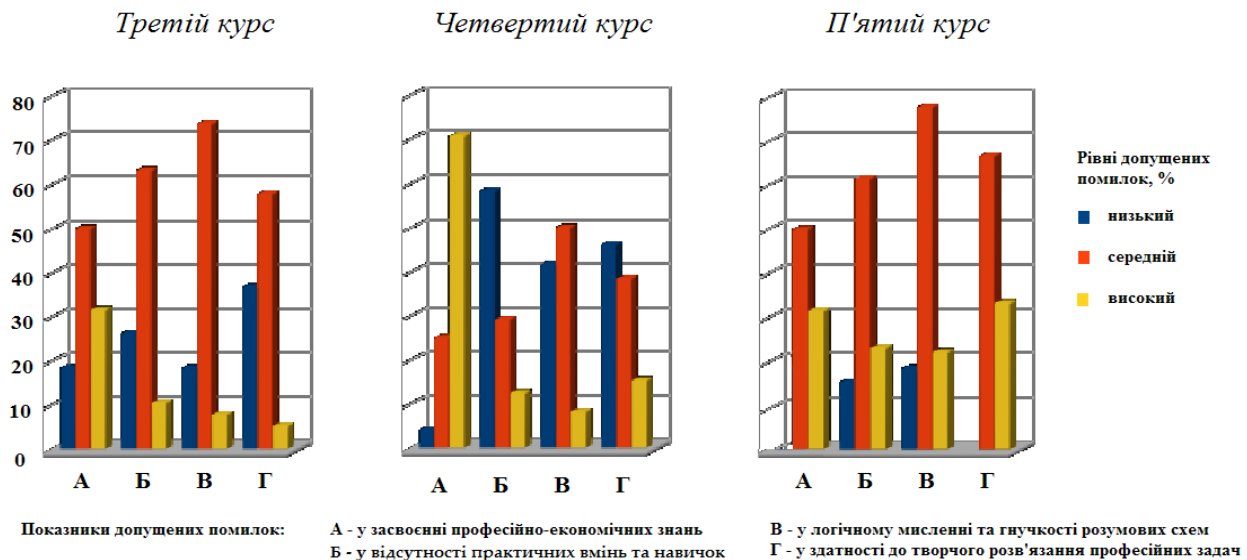
Студенти-фінансисти 3-го курсу віднесені до низького і середнього рівнів з тенденцією до низького рівня допущених помилок при розв'язанні творчих економічних задач. Такий розподіл пов'язаний з вивченням нормативних дисциплін, що передбачає засвоєння і накопичення теоретичних знань; спостерігається нестійке визначення економічних явищ і закономірностей, слабке їхнє використання в професійній діяльності.

Студенти-фінансисти 4-го курсу віднесені до низького, середнього та високого рівнів з тенденцією до середнього рівня допущених помилок при розв'язанні творчих економічних задач. Такий розподіл засвідчив про самостійне відтворення економічних знань, взаємозв'язок економічних явищ і закономірностей; усвідомлення їхньої участі в створенні суспільних благ.

Студенти-фінансисти 5-го курсу володіють міцними системними знаннями і творчо застосовують їх на практиці, тому віднесені до середнього та високого рівнів з тенденцією до високого рівня розв'язання творчих економічних задач. Тобто ці майбутні еконо-

місти швидко і без помилок використовують економічні знання для розв'язання творчих завдань економічного змісту, причому з великою наполегливістю.

Діаграма 1. Динаміка зміни показників допущених помилок студентів від третього до п'ятого курсу.

Висновки. У своєму дослідженні ми дотримуємось того, що процес розвитку економічного мислення має триєдиний зміст, триєдину сутність, включаючи когнітивний, операційний і регулятивно-особистісний компоненти[10]. Очевидно, що значна частина помилок, які виникають в економічному мисленні, має когнітивні засади. Саме неповні, поверхневі знання, слабкі навички спричинюють неповну актуалізацію необхідної інформації чи актуалізацію помилкових асоціацій. Мисленнєве порушення економічних фактів, неврахування деяких умов їх достовірності приводить до виникнення хибного розуміння економічної проблеми та хибного поняття її розв'язку.

Поява неправильних мисленнєвих висновків виникає також під орудою операційного компоненту, на фоні суб'єктивних мисленнєвих тенденцій, що не до кінця сформовані у мисленнєві стратегії[10]. Сформована стратегія пошуку передбачає гнучке використання мисленнєвих операцій, в той час, як незріла стратегія породжує дії за існуючими у суб'єкта стереотипами.

Ми також виділили групи економічних помилок, що мають своєю основою регулятивно-особистісний компонент пошукового процесу. За змістом вони також стосувалися розуміння задачі, виникнення пер-

винного поняття розв'язку та наповнення його економічним змістом.

Як свідчать отримані результати нашого дослідження, суттєво рівень розвитку економічного мислення протягом вузівського навчання змінюється, що вказує на позитивну динаміку змін показників допущених помилок студентів від третього до п'ятого курсів навчання.

Отже, порівнюючи рівень розвитку економічного мислення студентів-фіансистів, ми бачимо, що показник у досліджуваних 5-го курсу — найвищий, 4-го курсу — середній, і у досліджуваних 3-го курсу — найнижчий.

Проведений аналіз дає право припустити, що рівень розвитку економічного мислення можна покращити, поглибивши суб'єктивні знання, вміння, навички; мінімізувавши психологічний вплив виявлених стереотипів економічного мислення; формуючи суб'єктивну впевненість у власних інтелектуальних здібностях.

Перспективи дослідження. У подальшому будуть надалі проводитись дослідження на визначення рівня розвитку та формування економічного мислення у майбутніх економістів. На наш погляд, отримані дані будуть корисними і можуть бути рекомендовані до оптимізації навчального процесу.

ЛІТЕРАТУРА

1. Боечко Н.И. Экономическая культура: проблемы и тенденции развития. – СПб.: Изд-во С.-Петербург. ун-та, 2005. – 288 с.
2. Бурега В.В. Економічна психологія в схемах і таблицях: [навч.-метод. посіб.] / В.В. Бурега, О.К.

Любчук. – Донецьк: Дон ДАУ; АПЕКС, 2003. – 63 с.

3. Дейнека О.С. Экономическая психология: социально-политические проблемы / Дейнека О.С. – СПб.: Изд-во С.-Петербург, ун-та, 1999. – 240 с.

4. Дорогунов С., Горська О. Трансформація стру-

ктури економіки: теорія і практика / Дорогунцов С., Горська О. // Економіка України. – 2005. – №1. – С.4-12.

5. Коваленко А.Б. Теоретико-методологічні засади дослідження творчого потенціалу / Коваленко А.Б. // Актуальні проблеми соціології, психології та педагогіки. Мат-ли Всеукраїнської науково-практичної конференції "Тенденції розвитку психології в Україні: історія та сучасність". – К., 2006. – С.165-174.

6. Ковальчук Г.О. Активізація навчання в економічній освіті / Ковальчук Г.О. – К.: КНЕУ, 1999. – 128 с.

7. Леонтьев А.А. Научите человека фантазии / А.А.Леонтьев // Вопр. психологии. – 1998. – №5. – С. 82-85.

8. Ложкін Г.В. Економічна свідомість особистості як психологічний феномен / Г.В. Ложкін, В.Л. Комаровська // Практична психологія та соціальна робота. – 2007. – №9. – С. 6-12.

9. Максименко С.Д. Проблеми економічної психології / Максименко С.Д. // Рідна школа. – 1993. – № 12.

10. Моляко В.А. Психологическая система тренинга конструктивного мышления / В.А. Моляко // Вопр. психологии. – 2000. – №5. – С. 136-141.

11. Пономарев Я.А. Психологический механизм творчества / Я.А. Пономарев // Принципы системно-

сти в психологических исследованиях. – М.: Наука, 1990. – С. 157-164.

12. Пономарёв Я.А. Психология творчества: перспективы развития / Я.А. Пономарев // Психологический журнал. – 1994. – Т. 15. – С. 38-50.

13. Позняков В.П. Психологические отношения и деловая активность субъектов экономической деятельности в условиях разных форм собственности / В.Д. Попов // Психол. Журнал. – 2000. – Т. 21. – №6. – С. 38-50.

14. Рубинштейн С.Л. Основы общей психологии / Рубинштейн С. Л. – М.: Педагогика, 1989. – Т. 2. – 416 с.

15. Спасенников В.М. Экономическая психология / Спасенников В.М. – М., 2003. – 381 с.

16. Филиппов А.В. Психология и экономика / А.В. Филиппов, С.В. Ковалев // Психологический журнал. – 1989. – Т. 10. – №1. – С. 22-31

17. Хейне П. Экономический образ мышления / Хейне П. – М.: Дело, 1991. – 708 с.

18. Швалб Ю.М. Практична психологія в економіці та бізнесі / Швалб Ю.М., Данчева О.В. – К.: Лібра, 1999. – 270 с.

19. Экономическая психология / под. ред. И.В. Андреевой. – СПб.: Питер, 2000. – 512 с.

Подано до редакції 29.10.12